

УДК 021.2:37.013.42-056.45

Валентина Теслюк,
доцент кафедри педагогіки
НУБіП України,
кандидат психологічних наук

Вадим Бойко,
магістр педагогічного
факультету НУБіП України

Бібліотеки як комунікаційні центри соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми та їхніми батьками

Автори досліджують роль бібліотек у соціально-педагогічній роботі з обдарованими дітьми та їхніми батьками, аналізують форми діяльності книгозбірень у цій сфері, а також висвітлюють проблему обдарованості дитини, особливості її розвитку, функції соціального педагога у цьому процесі.

Ключові слова: віковий та особистісний розвиток дітей, здібності учнів, інноваційні та авторські навчальні програми, проблеми навчання обдарованої дитини.

Вивчення проблеми обдарованості має довготривалу історію у вітчизняній та зарубіжній соціально-педагогічній, психологічній науках, але до цього часу існує багато "білих плям" у цій сфері психолого-педагогічних знань, що робить актуальним подальше проведення як теоретичних, так і практичних досліджень, удосконалення концептуального апарату, методів соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми та їх батьками. Особливим завданням є вивчення ролі бібліотек України у соціально-педагогічній роботі з названими категоріями. Фонди українських книгозбірень містять величезну кількість нових, цінних матеріалів. Зазначимо й таке: бібліотека як один із соціально-комунікативних центрів, передаючи у просторі й часі інформацію з аналізованої нами проблеми, як ту, що зафіксована у книгах, так й електронну, стає надійним помічником соціальних педагогів. Вона за вмілього використання та інтерпретації сприятиме полегшенню та покращенню соціально-педагогічної роботи як з обдарованими підлітками, так і з їхніми родинами.

Проблему обдарованості досліджували ряд вчених: Дж. Гілфорд, Е. Торренс, Ф. Гальтон, С. Стернберг, Дж. Рензуллі, А. Танненбаум, В. Штерн, Ю. Гільбух, Б. Теплов, Д. Ушаков, В. Шадріков, Я. Пономарьов, М. Лейтес, М. Холодна, О. Кульчицька, Р. Моляко, Г. Костюк та інші. А от роль бібліотеки як соціально-комунікативного центру роботи з обдарованими дітьми та їхніми батьками вивчалась недостатньо. Саме цим й обумовлена *актуальність* пропонованої публікації.

Як переконує педагогічна практика, ключовою фігурою у створенні освітнього й виховного середовища, що сприяє розвитку творчої природи обдарованої дитини, є педагог, у тому числі й соціальний. У свою чергу, це висуває особливі вимоги до його професійної й особистісної підготовки. Тут уже недостатньо мати високі знання з предмету, навички, досвід, оскільки навчання починає набувати розвивального характеру. Підготовка педагога, крім предметної, має містити в собі:

- уявлення про обдарованість і особливості розвитку обдарованих дітей;
- розуміння розвивальної освіти, її відмінностей від традиційних форм навчання й виховання;

- знання психологічних закономірностей і особливостей вікового та особистісного розвитку дітей;
- знання загальноосвітнього середовища, його різновидів (сімейне, молодшосереднє, середньосереднє, старшосереднє, позашкільне, додаткове й стихійне), суб'єктів, типів взаємодії між суб'єктами (авторитарний, демократичний, гуманістичний тощо);
- знання методів психологічного та дидактичного проектування навчального процесу;
- уміння реалізувати різноманітні способи педагогічної взаємодії між різними суб'єктами освітнього середовища (з учнями наодинці й у групі, з батьками, колегами-вчителями, зі своїм керівництвом);
- уміння стати в рефлексивну (самоусвідомлюючу) позицію: що вчити, як учить, навіщо вчити [1].

Необхідні знання соціальні педагоги, інші учасники соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми черпають із літератури, яка є в достатній кількості у бібліотеках — нашій університетській, державній сільськогосподарській, педагогічного спрямування — Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та Державній науково-педагогічній бібліотеці імені В. О. Сухомлинського, як у друкованому, так і в електронному варіантах. Книгозбірні забезпечують відбір, кумуляцію, аналітико-синтетичне опрацювання інформації щодо соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми та їхніми батьками. Серед форм розповсюдження цієї інформації, застосовуваних Науковою бібліотекою Національного університету біоресурсів і природокористування України, такі: організація книжкових виставок, надання матеріалів для засідань "круглого столу", які проводить Клуб ділової жінки "Гармонія", що ось уже шостий рік діє в університеті, тощо.

Майбутні навички практичної соціально-педагогічної роботи фахівці здобувають на семінарських заняттях, під час виробничої практики у школах. А підґрунтям для цього служить література тематичного спрямування, що наявна у фондах бібліотеки вишу. Її співробітники допомагають студентам орієнтуватись у книжковому потоці, вчать користуватись традиційним та електронним каталогом, забезпечують доступ віддаленим користувачам.

Виділяють такі функції соціального педагога, який працює з обдарованими дітьми:

- виявлення, навчання й розвиток обдарованих дітей;
- психолого-педагогічний супровід і підтримка авторських та інноваційних навчальних програм, освітніх технологій, що застосовуються в роботі з обдарованими дітьми;
- участь у проектуванні й реалізації освітнього середовища, яке сприяє розкриттю творчих здібностей учнів;
- вивчення вікових та індивідуальних особливостей обдарованої дитини;
- робота з сім'єю з проблем навчання й розвитку обдарованої дитини;
- використання позашкільного освітнього середовища для навчання й розвитку обдарованих дітей;
- проведення діагностики (розкриття причин появи тих чи інших соціальних або психологічних "перепон" розвитку обдарованої особистості);
- прогнозування (передбачення можливих наслідків розвитку);
- розроблення педагогічних рекомендацій, які сприяють оптимальному навчанню й розвитку обдарованої дитини [1].

Методи вивчення соціальним педагогом творчої дитини. Обдарованість має складну психологічну структуру, тому під час її діагностики варто визначати не лише рівень розвитку конкретного виду здібностей, а й "віднайти" риси характеру, які сприяють творчим успіхам особистості: її внутрішні установки, мотиви, стиль поведінки, специфіку спілкування.

Під час розроблення діагностичних процедур необхідно визначити міру спрямованості особистості на навчальну діяльність, готовність до самостійності, вольового напруження, досягнення успіху. Здібна дитина з яскраво вираженою спрямованістю на творчий підхід до улюбленої справи, як правило, виявляє при цьому підвищений розумовий тонус. Труднощі його "вимірювання" полягають у наявних відмінностях між дітьми за показниками їхньої рухової експресії, нервової витримки, темпу та ритму мисленнєвої діяльності. У дітей різні діагностичні характеристики, їх наочно ілюструють відмінності в процесах їхньої мисленнєвої діяльності та в "стилях" працездатності. Усе це зобов'язує ретельно розробляти програми спостереження за процесом навчальної діяльності, залучати учнів до навчальних і творчих завдань.

Під час розроблення програми спостереження за здібною дитиною рекомендують реєструвати такі показники її поведінки у пізнавальній діяльності:

- 1) наявність стійкої допитливості: дитина ставить багато запитань різного рівня складності й уміє їх правильно формулювати;
- 2) систематичний прояв пізнавальної активності: оперативна готовність до відповіді, дослідницька допитливість, прагнення до пошуку;
- 3) глибоке захоплення предметом пізнання та здатність до детального аналізу його ознак і функцій;
- 4) володіння чималим запасом лексики і прояв високої мовленнєвої продуктивності у спілкуванні [3].

У творчій діяльності здібних учнів потрібно реєструвати наявність таких показників:

- 1) багато ідей, навіть фантастичних;
- 2) здатність запропонувати широкий спектр власних варіантів розв'язання певного завдання;

3) вміння психологічно перебудовуватися, коли заважають умови або з'являються нові завдання;

4) схильність до винахідництва в ігрових та практичних ситуаціях, із проявом при цьому власного оригінального підходу.

Зібрати дані для попередньої та точнішої характеристики учнів допоможуть матеріали спостережень, які проводяться в різноманітних шкільних ситуаціях (а також у родині). Позитивний досвід у цьому плані здобули дитячі та шкільні бібліотеки. Автори детальніше проаналізують той, що став надбанням Національної бібліотеки України для дітей та Державної бібліотеки України для юнацтва. Тут проводяться читацькі конференції, вікторини, вечори запитань і відповідей, у ході яких розкриваються пізнавальні інтереси. Серед застосовуваних методів — задачний, що у сучасній педагогіці, психології та бібліотекознавстві вважається одним із найперспективніших. Звичайно ж, обдаровані діти — одні з найактивніших читачів [4].

Але спостереження не завжди надають нам повну інформацію. Тому необхідно використовувати методи опитування самого учня. Під час складання опитувальних листів, анкет, інтерв'ю необхідно отримати довідку про динамічні характеристики як у самої здібної дитини, так і в конкретного кола експертів (батьків, учителів, ровесників). Важливо зафіксувати через відповіді респондентів підвищену потребу особистості в розумових діях, схильність до занять із високою мірою захопленості, міру прояву її інтелектуальних та творчих поривань, кмітливості та винахідливості.

Розроблення шкільними психологами, соціальними педагогами й бібліотекарями методичних процедур діагностики здібностей мають на меті встановлення конкретного спектра умов, що впливають на розвиток обдарованої особистості. У цьому плані доцільно зрозуміти думки самих дітей щодо тих умов, за яких їм "добре думається", "добре працюється": індивідуально або в колективі, а також місце, час, настрої, особливості переживань, якщо є конкретні перешкоди тощо. Крім того, необхідно "дизнаватись" про думки батьків, учителів, шкільних бібліотекарів, ровесників — свідків їхньої пізнавальної активності та продуктивної діяльності.

Опитувальні листи можна підготувати з конкретного переліку тверджень, які розкривають характер дій батьків та вчителів і культивуються ними у процесі праці, спілкування та організації дозвілля дітей, до чого активно підключаються й бібліотеки — шкільні, дитячі, для юнацтва, за місцем проживання. Зміст тверджень має бути таким, щоб отримати інформацію про конкретну "технологію" родинного, дошкільного та шкільного виховання обдарованої дитини, рівень психологічної культури та педагогічної майстерності учителів. До опитувального листа бажано включати не більше 10—15 тверджень. Найбільш значущими серед них можуть бути такі:

- 1) допомагаю дитині будувати її особисті плани та підтримую її у прийнятті нею рішень;
- 2) допомагаю дитині вдосконалити результат її праці;
- 3) забезпечую дитину книгами й матеріалами для її улюблених занять;
- 4) заохочую дитину до вигадання історій та фантазування;
- 5) підтримую в дитині прагнення знаходити проблемні завдання та вирішувати їх;
- 6) обговорюю з дитиною широке коло проблем;
- 7) сприяю розвитку в дитини позитивного бачення власних здібностей;

8) відповідаю на всі запитання дитини щиро й без роздратування;

9) розробляю практичні завдання (експериментально-го характеру) з метою спрямування дитини на творчий пошук та досягнення успіху.

Дані, отримані в результаті опитування батьків (учителів, вихователів, шкільних бібліотекарів), уможливають визначення стилю, різноманітності способів, характеру їхніх стосунків у спільній праці та під час спілкування з іншими дітьми. Одночасно такі матеріали дають можливість побачити риси характеру дитини.

Кожен із учнів постійно перебуває також і серед своїх однолітків. У шкільних ситуаціях думки ровесників, їхня оцінка та ставлення можуть багато змінити у поведінці дитини. Саме тому важливою є інформація однокласників під час вивчення здібностей школяра. Так, перед опитуванням ровесників обдарованої дитини їй можна запропонувати перелік таких запитань:

- 1) назви коло друзів, з якими тобі подобається фантазувати, щось вигадувати, винаходити;
- 2) до яких своїх занять ти б запросив цих друзів?
- 3) у спільних заняттях із ровесниками найчастіше:
 - а) тобі "дістається" роль лідера;
 - б) тебе обирають лідером інші;
 - в) ти вибираєш сам роль лідера;
- 4) при обговоренні досягнутих результатів заняття (діяльності чи справи) оцінка кого із названих трьох-семи друзів для тебе є найвагомішою, значущою, цікавою?

Під час підготовки інтерв'ю зі здібною дитиною педагог (психолог) має передбачити момент знайомства та ретельний аналіз її навчальних і творчих досягнень. Використовуючи метод інтерв'ю, можна глибше вивчити бажання або прагнення здібної дитини діяти, стимулювати, контролювати та оцінювати себе саму. Такого роду інтерв'ю, на нашу думку, має охоплювати серед інших і такі запитання:

- 1) назви свої улюблені види занять (діяльності, справ) вдома, у школі, на вулиці;
- 2) кому із людей (дорослих, однолітків) ти віддаєш перевагу при обговоренні своїх планів, задумів, проблем?
- 3) чия оцінка є для тебе найбільш значущою вдома, у школі, на вулиці?
- 4) на кого ти найчастіше розраховуєш у складних або скрутних ситуаціях вдома, у школі, на вулиці?
- 5) кого найчастіше ти прагнеш наслідувати у роботі, навчанні, поведінці?

Аналіз навчальної та творчої продуктивної діяльності дасть соціальному педагогу й психологу змогу отримати інформацію про джерела творчого задуму обдарованої дитини, терміни виконання, причини зміни задуманого образу, міру задоволення від того, що зроблено власноруч, бажання рекламувати свій успіх. У ході аналізу навчальної та творчої діяльності дітей увага дослідника має акцентуватися на критеріальних ознаках, закладених у схему аналізу (як кількісного, так і якісного). У схему аналізу треба закладати ті критеріальні питання, що відбивають суть поняття "оригінальність".

Оцінка творчого потенціалу за допомогою спостережень, опитувань, анкет та аналізу продуктів діяльності не виключає застосування спеціально розроблених експериментальних завдань, складання яких передбачає оперативне збирання широкого кола інформації, до чого безпосередньо причетна й бібліотека.

Тренінгові методи виявлення й розвитку обдарованості. Основна відмінність тренінгових методів від інших пов'язана з тим, що з їхньою допомогою увага переключється з аналізу досягнутих результатів на вивчення способів

здійснення діяльності. При цьому способи виконання одного й того самого завдання можуть бути різними.

Використання зазначених методів є доречним для:

- виявлення прихованих здібностей обдарованих дітей та їхнього розвитку;
- подолання емоційних, міжособистісних та інших психологічних бар'єрів, що ускладнюють розвиток обдарованих дітей;
- розвитку різних видів обдарованості;
- професійної та особистісної підготовки педагогів і психологів, які працюють із обдарованими дітьми.

Ефективні результати може принести використання соціальним педагогом методу розвивального дискомфорту, мета якого — формування у дітей навичок активного подолання негативних ситуацій. При цьому варто використовувати несприятливі ситуації, що виникають природно, а також створені штучно (на групових та індивідуальних заняттях із психологом і частково на навчальних заняттях). Метод передбачає: вироблення "почуття реальності"; створення психологічної готовності до подолання негативних та кризових ситуацій; набуття навичок ефективного реагування на ситуації дискомфорту; розвиток, закріплення потреби і здатності до виявлення ініціативи, прийняття відповідальності за свою діяльність; формування особливого особистісного "сценарію переможця", що передбачає спрямованість на самоактуалізацію в реальних умовах соціуму.

Арт-терапія. Для діагностики обдарованості водночас із тестами необхідні й інші методи, які дають найповніше, найбільш цілісне уявлення про особистість дитини. У цьому плані однією з найефективніших методик є арт-терапія, тобто лікування мистецтвом. Терапія мистецтвом дає соціальному педагогу можливість не лише коректно здійснити діагностику особливостей особистісного розвитку кожної дитини, а й побудувати доброзичливі стосунки між дітьми в соціумі.

Навіть у сприятливих ситуаціях більшість обдарованих дітей відчувають високий рівень тривожності, причиною чого є їхнє прагнення відповідати сподіванням та очікуванням дорослих. При підвищеній самооцінці такі діти беруться за непосильні проблеми, претендують на роль лідера в навчальному колективі, орієнтовані лише на успіх. Для всіх дітей створюються ситуації успіху. У підсумку кожен може відчувати свою неповторність, неординарність.

У науковій літературі є дані, що арт-терапія базується на художньо-прикладній діяльності кожного учасника групи: малюванні, ліпленні, виготовленні мозаїки, різанні по дереву, випалюванні тощо. Причому, значення мають не художні особливості, а сам процес творчості, внутрішній світ особистості, почуття, переживання дитини [1].

Педагог не побачить обдарованості дитини в тій чи іншій діяльності лише в тому випадку, якщо не були створені необхідні умови для виявлення розвитку певної якості особистості. Арт-терапія надасть можливість соціальному педагогу без допомоги психолога одержати унікальні й достовірні дані про кожну дитину, її взаємини з однолітками, батьками, дорослими. На заняттях легко встановлюється доброзичлива, довірлива атмосфера, що позитивно впливає й на процес діагностики. При цьому також вирішуються виховні, корекційні, терапевтичні завдання, не лише виявляється, а й розвивається творча обдарованість дітей.

Психологічні методики діагностики обдарованості. Серед найвідоміших у міжнародній практиці стандартних інтелектуальних тестів відзначають такі:

- шкала інтелекту Стенфорд — Біне. Розроблена для тестування дітей, починаючи з дворічного віку, спрямована на те, щоб одержати єдиний показник,

що характеризує загальний інтелектуальний розвиток індивідуума;

- шкала інтелекту Векслера. Містить вербальні й невербальні субтести (вербальну шкалу й шкалу дії);
- інтелектуальний тест Слоссона на основі даних про словниковий запас, вербальних і математичних суджень, пам'яті;
- оціночна батарея тестів Кауфмана дає дві глобальні оцінки — розумових процесів і досягнень;
- шкала дитячих здібностей Маккарті дає узагальнену оцінку (загальний когнітивний індекс) і п'ять субоцінок (для вербальних, перцептивних, обчислювальних і моторних здібностей, а також пам'яті);
- тести креативності Е. П. Торренса [3].

Методики для батьків і самих дітей. Діагностика дитячої обдарованості була й залишається однією з найскладніших психодіагностичних проблем. Робота соціального педагога з обдарованими дітьми включає: систему цілеспрямованого виявлення обдарованих і здібних дітей за допомогою комплексної діагностики; систему добору учнів у рівневі класи, яка уможливує диференціювання процесу навчання, створення максимально сприятливих умов для інтелектуального, морально-фізичного розвитку здібних дітей і забезпечення їхньої фундаментальної підготовки; систему реалізації нової стратегії навчання, спрямовану на "прискорення" й "збагачення" змісту освіти; систему стимуляції творчої діяльності здібних та обдарованих дітей через організацію масових форм роботи з учнями; систему реалізації особистих творчих здібностей учнів через організацію індивідуальних форм діяльності; систему розвитку загальноінтелектуальних, науково-дослідних, організаційних умінь і навичок учнів, що дають змогу інтенсифікувати самостійну навчально-пізнавальну діяльність учнів; систему розвитку якісно високого рівня світоглядних переконань через поглиблене вивчення суспільних дисциплін, які дають учням можливість орієнтуватися в складному світі соціальних відносин, адаптуватися до вимог сучасного суспільства; систему методичної роботи з педагогічними кадрами, спрямовану на організацію, координацію, контроль і узагальнення діяльності вчителів, які працюють із обдарованими дітьми; систему взаємодії з батьками з метою формування у дитини позитивної концепції й створення сімейного клімату, який сприятиме розвитку здібностей дитини [1].

Конкретні, ефективні результати у роботі з виявлення, розвитку обдарованих дітей можна отримати тільки завдяки спільним зусиллям соціального педагога та вчителів школи. Для вирішення проблеми розвитку обдарованих дітей рекомендують використовувати такі форми і методи:

1. Створення в школі психолого-педагогічного консилиуму, що складається з учителів, соціального педагога й психолога. Для підготовки консилиуму проводиться комплексна діагностична робота в 1-му, 3-му, 5-му, 8-му, 10-му класах, організовується анкетування дітей, батьків, учителів. Завдяки цьому складається багаторівневий і багатопрофільний "банк даних" здібностей учнів. Причому, ці дані не завжди відповідають показникам успішності учнів, оскільки існує поняття "прихована обдарованість". Завдяки цьому педагоги мають можливість виявити й простежити розвиток кожної дитини, своєчасно надати їй педагогічну підтримку.

2. Проведення активної роз'яснювальної роботи з батьками, зокрема лекторії для батьків із проблем виявлення, розвитку й підтримки обдарованості та здібностей у дітей.

3. Добір учнів у класи для організації рівневого навчання на основі системи діагностичних робіт.

4. Залучення учнів до роботи, зосібна масовими формами організації творчої активності здібних учнів (гуртки,

факультативи, творчі студії, інтелектуальні конкурси й огляди, предметні тижні, олімпіади (до цієї роботи активно долучаються бібліотеки, насамперед шкільна), наукові ради учнів, профільні класи, навчання в заочних школах при вишах під керівництвом учителя).

5. Систематична методична робота педагогів, що містить у собі освіту вчителів із проблем обдарованих дітей, організовується соціальним педагогом і шкільним психологом.

6. Організація соціальним педагогом і шкільним психологом роботи теоретико-методичного семінару для вчителів (приблизні тематики роботи семінару: методика виявлення обдарованих дітей; типологія обдарованих і здібних дітей; масові й індивідуальні форми роботи з обдарованими дітьми; робота з обдарованими учнями за індивідуальними програмами; формування діагностичного банку даних "Обдаровані та здібні діти школи"; стратегія і принципи навчання обдарованих дітей; психологічні проблеми обдарованих дітей і особливості виховної роботи з ними; організація роботи з обдарованими дітьми в межах технології саморозвитку; залучення обдарованих учнів до проведення місячників із предметів; проблеми прихованої обдарованості; результативність роботи з обдарованими дітьми за рік).

7. Організація матеріальної, моральної, психічної підтримки обдарованих дітей.

8. Підключення до вирішення проблем обдарованих дітей позашкільних культурно-освітніх, спортивних установ, соціальних служб [3].

Оскільки тема нашого дослідження — "Бібліотеки як комунікаційні центри соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми та їхніми батьками", детальніше зупинимось саме на ролі книгозбірень у цьому напрямі, насамперед дитячих, яких в Україні понад 20 тисяч, тобто кожна друга у нашій країні [4]. Форми роботи різні: ігри, вікторини, бесіди тощо, тобто ті заходи, що спрямовані на розвиток пізнавальної діяльності дітей і підлітків, у ході чого й розкриваються їхні здібності.

Висновок. Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми та їхніми батьками передбачає оволодіння соціальним педагогом цілим рядом специфічних знань, умінь, методів вивчення обдарованості та форм розв'язання проблеми розвитку обдарованих дітей, неочінуваної допомоги в чому надають бібліотеки: шкільні, дитячі, за місцем проживання.

Список використаної літератури

1. Соціальна робота : технологічний аспект : навч. посіб. / за ред. А. Й. Капської. — К. : Центр навч. л-ри, 2004. — 352 с.
2. Долбенко Т. Розвиток пізнавального інтересу як засіб активізації пізнавальної діяльності підлітків / Тетяна Долбенко // Вісник Книжкової палати. — 2006. — № 1. — С. 18—21.
3. Теслюк В. М. Технології соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. — К. : НАУ, 2008. — 432 с.
4. Хемчян І. Вести "у дивовижний квітучий сад": роль шкільної бібліотеки у розвитку дитячого читання / Ірина Хемчян // Вісник Книжкової палати. — 2010. — № 5. — С. 27—30.

Автори досліджують роль бібліотек в соціально-педагогічній роботі з одареними дітьми та їхніми батьками, аналізують форми діяльності бібліотек в цій сфері, а також освітають проблему одареності ребенка, особливості його розвитку, функції соціального педагога в цьому процесі.

The authors investigate the role of libraries in socio-pedagogical work with gifted children and their parents, analyze the forms of library activities in this industry as well as the problem of a gifted child, features of his development, the functions of the social teacher in this process.

Матеріал надійшов у редакцію 24 березня 2010 року